

A rövidítések

Bizonyára nem a véletlen műve, hogy egy moszkvai karikaturistának az a gondolata támadt, hogy két parasztot rajzoljon le, akik a ВХОД (bejárat) tábla előtt azon török a fejüket, vajon melyik szervezethez is tévedtek be.

Vinokur

Abbreviatúrák

A könyv előszavában szó volt már arról, hogy alapos textológiai és kvantitatív vizsgálódások nélkül is ki lehet jelteni: a XX. század 80-as, 90-es éveinek napisajtóját, publicisztikáját, de a beszélt nyelvet is olyan rövidítések (abbreviatúrák) sokasága tölti be, melyek feloldását többnyire sem az orosz értelmező, sem az új orosz–magyar, ill. magyar–orosz Akadémiai Kiadó által kiadott kétnyelvű szótárakban¹ nem lehetett megtalálni, legfeljebb disszertációk mellékleteiben szerepelnek. Véleményem szerint e nyelvi jelenség gyökereit a szovjet totalitarizmus korszakában találhatjuk meg. Ennek a fejezetnek az célja, hogy elemezzen és jellemezzen egy, a szovjet időszak alatt az orosz nyelvben (a nyelvi szintek közül is kizárólag a lexikában, illetve a nominációban) bekövetkezett olyan jellegű változást, mely a totalitárius hatalomgyakorlás következményeinek, egy sajátos „negatív” hatású nyelvpolitikának tudható be.

Az itt bemutatandó – abbreviatúrákat tartalmazó – lexikai korpuszt nem valamiféle „szótárnak” fogjuk föl, annak lexikájával, szemantikai jellegzetességeivel, hanem sokkal inkább egy totalitárius közegben megvalósult szóteremtési mechanizmus eredményének, mindazon fogások összességének, amelyekkel egyaránt él a hatalom és az individuum.

Az abbreviatúrák alkotásának és használatának gyakorlata nem a XX. század találmánya, de mindenképpen a XX. századnak az újrafelfedezése. A modern rövidítési hullám lehetséges kiindulópontjait és forrásait valószínűleg a XIX. század elején, a vezető ipari és kereskedelmi hatalmagnál kereshetjük. Egyidejűleg fontos megjegyeznünk azt is, hogy ezekben az országokban – az

¹ Lásd: UZONYI PÁL 2000¹, 2000².

adott nyelv(ek)től függetlenül – többnyire pontosan behatárolható a használatuk köre, és számszerű előfordulásuk sem volt túlságosan gyakori.

Az 1917 előtt keletkezett orosz abbreviatúrák összmenyisége sem volt számottevő. Használati körük – hasonlóan a fejlődésnek induló és ennek során számtalan új nominációt igénylő nyugat-európai országokhoz – jól behatárolható volt, így tulajdonképpen csak néhány társadalmi szervezet megnevezésében, az iparral kapcsolatban lévő lexikában, a kereskedelemben, a hadseregnél, a lótenyésztésben és esetleg játékos formában, írói álnévként voltak használatosak. 1915-ben például a Legfelsőbb parancsnokság utasításban szabályozza a távirószolgálatnál alkalmazható rövidítéseket (például *nasztaszev* [наштасев – начальник штаба северного фронта]; *glavkojuz* [главкоюз – главнокомандующий Юго-Западным фронтом]). A háború során keletkezett abbreviatúrák gyakoriságának különösen nagy figyelmet szentelt korai munkáiban A. Mazon és A. Szeliscsev². A lótenyésztésben használatos névadási szokások tisztán gyakorlati célokat szolgáltak és nem váltak általánossá. A csikónak vagy a szülei nevéből képzett nevet adtak (*Gusan* [Гушан – Ришан + Гуди]), vagy csak az egyik szülő nevét használták fel, ha egy újabb csikó született (*Gulan* [Гулан – Ришан + Гуди]). A személyneveknél az írói álnevek között találkozhatunk sok abbreviatúrával, például *G.P. Ga* [К.П. Га – князь П. Гагарин]; *Ancse* [Анче – Антон Чехов]. Az újonnan alakult politikai pártok nevét jelző abbreviatúrák és a belőlük alakult szavak (például *cadet* [кадет – конституционный демократ], *eszer* [эсер – социалист-революционер] stb.) különösen alkalmasnak bizonyultak a gyakori ismétlések elkerülésére a politikai jellegű szövegekben, sőt kifejezett takarékosági célokat is szolgálhattak az illegális újságok, röplapok nyomásánál, de ezek száma is kevés volt. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy OZSEGOV, az orosz-szovjet lexikográfia jelentős alakja éppen ebből a gyakorlatból eredezteti az abbreviatúrák nagyfokú elterjedését.³

Az új abbreviatúrák

Tömegesen az orosz nyelvben az abbreviatúrák csak akkor jelennek meg, amikor a cári Oroszország bukásával – a régi rend állami berendezkedésének lebontásával egy időben – megkezdődik az új intézmények, szervezetek, bizottságok stb. „gyártása”, a legkülönfélébb társadalmi funkciók „új tartalommal” való megtöltése, mindennek és mindenkinek új, forradalmi úton való kötelező átszervezése, az addigi fogalmaknak, megnevezéseknek az ideológiához való hozzáigazítása.

² Lásd: MAZON 1920; SZELISCSEV 1928.

³ Lásd: PANOV 1968: 66–70.

A 20-as években az orosz nyelvészeti munkák többsége negatívan értékeli a jelenséget. A. MAZON és E. MENDRAS figyelmét is az abbreviátúrák nagy számban való megjelenése keltette fel. Mazon a 20-as évek orosz nyelvének fő morfológiai jelenségeként egyenesen az abbreviációt tartja, és teszi azt vizsgálat tárgyául, MENDRAS pedig már megkísérli rendszerezni is az abbreviátúrákat.⁴

Később látszólag vagy a korabeli „nyelvművelés” épp aktuális színvonala vagy a politika szempontjai határozták meg a jelenség értékelését, ugyanakkor az előbbi valójában csak álcázásként szolgált ahhoz, hogy valamiféle oppozíciós, kritikus, értelmiségi magatartást lehessen képviselni, a politika pedig képmutatón időről-időre bíráló cikkeket jelentetett meg, de éppen abban a központi sajtóban, amelyik az abbreviátúrák egyik legfőbb terjesztője volt. A múlt század „konszolidáltak” tekintett 70-es éveiben viszont már a nagy októberi szocialista forradalom egyik vívmányaként értékeli azok használatát, sőt a jelenség bírálóit ún. tudományos purizmussal vádolják, akik – úgymond – nem értették meg a kor kihívásait. Az emigrációban élő nyelvészek viszont következetesen bírálják a szóteremtés eme formáinak túlsúlyát. Különösen nagy teret szentelnek az abbreviáció gyakorlata bírálatának FESZENKÓ, RZSEVSZKIJ és Roman Oszipovics JAKOBSON is.⁵

Az abbreviátúrák a legváltozatosabb helyszíneken keletkeztek és a legkülönbözőbb kezdeményezések hatására jelentek meg. Az egyik új, a változások szelét világosan jelző abbreviátúra keletkezésének helye például az 1917-ben megtartott Első felcserkongresszus. Itt a jelenlevők határozatot hoztak saját foglalkozásmegnevezésük megváltoztatásáról. Az volt az indokuk, hogy a *felcser* – a régi rendszerhez hű orvosok szemében – másodrendű személyzetnek tekinthető, nem pedig társnak és segítőnek a gyógyító tevékenységben. Mivel ez – úgymond – sérti a felcsereket, új nevet követeltek és egyben „csináltak” is maguknak: a *лекротот* ([лекром] – лекарьский 'gyógyító', помощник 'segítő' – gyógyító segéd). De később megváltozik a tanító (учитель) is, *skrab* (шкраб – школьный 'iskolai', рабочий 'munkás') lesz belőle, sőt a cári időkkel asszociálódó börtön [тюрьма] is előkelőbbnek hangzó, a szovjet korszakhoz igazodó nevet kap: ez lesz a *домзак* (домзак – дом заключения – fogvatartás háza).

Az ideiglenes kormány kormányzati ideje alatt még igen kevés központi utasításra hozott abbreviátúra keletkezett. A helyi, spontán kezdeményezés alapján létrejött ún. önmegnevezéseket, melyek közül nagyon sok volt a rövidítés, a hivatalos hatalom csúcsain nem erősítették, illetve nem erősíthették meg, így tulajdonképpen csak a távirati szövegekben funkcionáltak addig, amíg a tényleges szervezet át nem alakult vagy meg nem szűnt. Ilyen abbrevi-

⁴ Lásd: MAZON 1920; MENDRAS 1925.

⁵ Vö. FESZENKÓ 1955; RZSEVSZKIJ 1949; 1951; JAKOBSON 1921.

viatúrák voltak például a Centroflot [*Центрофлот* – морская секция Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов – (A Petrográdi Tanács Munkás- és Katonaküldöttek Tengerügyi Szekciója)], a Centrobalt [*Центробалт* – морская секция Балтийского флота (A Balti Flotta Tengerügyi Szekciója)] vagy a *главстач* – главный стачечный комитет [Fő sztrájbizottság], *местач* [*местач* – местный стачечный комитет (Helyi sztrájbizottság)]. Az 1917 utáni – az esetek többségében ismeretlen szerzőségű – helyi abbreviatúrák többségét ezzel szemben az írott formában központilag terjesztett irányelvek, parancsok, táviratok és közlönyök törvényesítik. A fontosabb okmányok aláírói, az új rend korifeusai nemcsak törvényesítik, de tekintélyüknél fogva elő is segítik ezek terjedését azzal, hogy intenzíven használják azokat.⁶ Határozottan nyomon követhető ez például Lenin 1917. nov.–1920 között keletkezett írásainak elemzése során. Ez azért is figyelemre méltó, mert Lenin különös gondot fordított írásainak stílusára, és azokat nyelvi szempontból is állandóan javíttatta. Volt idő, amikor alighanem Lenin is lelkiismeret-furdalást érezhetett a mozaikszók gyakori használata miatt. Ezt jelezhetik esetenként az abbreviatúrákat követő magyarázkodásai: „Nagyon szeretném néhány »GOSZTRESZT« (hogy ezen a gyönyörű orosz nyelven fejezzem ki magamat, melyet Turgenyev annyira dicsért) példáján megmutatni...” [ГОСТРЕСТ – Государственный трест]; „Ezt nem ismerjük be; e téren megmaradt a kommunista gög, a 'Комчванство', ahogy ezt a nagy orosz nyelvben mondani szokás.” [комчванство – коммунистическое чванство].⁷ Az abbreviatúrák számának alakulását Lenin 1917–1920 között írott munkáiban a következő táblázat szemlélteti:⁸

Év	Kéziratban	Ami a javítás után a sajtóban megjelent
1917. nov. és dec.	30	20
1918	112	30
1919	210	62
1920	337	81

6. 1. táblázat

Az rövidítések térnyerése behelyezhető a nyelvi fejlődés és funkcionálás olyan elméletébe, mely szerint a nyelv történetileg változó rendszere a dialektika egyik alaptörvényének, az ellentmondások egységének és harcának van alárendelve. Ez a törvény az ún. antinómiákban testesül meg. Ezek egyike a beszélő és a hallgató konfliktusviszonya, mely hol az első, hol a má-

⁶ Lásd: PАНОВ 1968.

⁷ Lásd: ЛОМ. 45: 83; 85.

⁸ PАНОВ 1968: 88.

sodik javára oldódik meg. Így a nyelvben egyszer a közlemény redukált változata kap zöld utat, amelyik a beszélőnek kedvez, más alkalommal viszont a bővített, illetve szétagolt közlemény kerül előtérbe, és ezzel lényegében a hallgatók pozíciói erősödnek. Ezen elmélet szerint az 1920-as években a nyelv éppen egy ilyen „redukáló” szakaszba került. Az abbreviaturák létrehozói, azaz az új hatalom saját magát juttatja kedvező pozícióba. Egy bizonyos idő elteltével viszont a szétagolási szakasznak kellene következnie, ami azonban itt csak részben valósult meg. Hiszen igaz ugyan, hogy megjelennek az olyan típusú tagolódott – „hatalmat” jelentő – megnevezések, mint például a *заместитель директора по кадрам* [személyzeti igazgató-helyettes] vagy *заместитель заведующего кафедрой* [tanszékvezető-helyettes] stb., de azok ilyen alakokban többnyire csak a hivatali nyelv írott változatában szerepelnek és ott sem mindig. A beszélt nyelvi változatban, de gyakran a hivatalos levelezésben is az első példában az előtag *зам*-ra, a másodikban pedig az egész kifejezés *замзае*-ra rövidül, vagyis a „szétagoló-dási” szakasz csak elméletben létezik, a „rövidülési” tendencia tovább él, és igazából nem adja át a helyét az előbbinek. Az elmélet egyik kidolgozója PANOV, aki az abbreviációt – mivel az természetesnek tartott nagyságrendi arányát messze túllépte – a nyelv szerves fejlődési irányvonalától eltérő jelenségként értékelte. Ugyanakkor munkáiból az is kiderül, hogy a szovjet abbreviaturákat a szerző az irodalmi nyelv részének tekinti. Pedig, ha megnézzük az irodalmi nyelv meghatározásának szempontjait (kidolgozottság, stabilitás, stilisztikai differenciáltság stb.), és kiegészítjük ezeket szociolingvisztikai szempontokkal (kik, milyen társadalmi rétegek és csoportok beszélnek azt stb.), akkor kiderül, hogy a szovjet korszak abbreviaturái a fenti szempontoknak tulajdonképpen nem felelnek meg. Ha az orosz irodalmi és nem a szovjet újbeszéd részének tekintenénk az új kor rövidítéseit, akkor egyenlőségjel kerülne a szovjet kor előtti, írók által megalkotott abbreviaturás álnevek, a mindenki által ismert nagy ipari cégek megnevezései és az NKT, RKI-, GDUV-, SZPRT-féle abbreviaturák közé, amelyeket a közember még azok létezésének több esztendeje után sem tudott „dekódolni. Itt utalnunk kell SPILREIN-re, akinek a moszkvai garnizonban 1925-ben végzett felmérése szerint a katonák több mint fele a felsorolt betű- és mozaikszavakat egyszerűen nem értette.”⁹

A legaktívabb szóképzési módszer

„Bármelyik nyelv történetében egy újfajta szóképzési forma megjelenése igen ritka jelenség. De éppen ez az igen ritka nyelvi újdonság van összefüggés-

⁹ Vö. SPILREIN 1928.

ben a forradalmi időszak irodalmi nyelvének változásával. Az abbreviáció az irodalmi nyelv perifériáján szerényen és ismeretlenül meghúzódó technikai fogásból az egyik legaktívabb szóképzési módszerré változott” – olvasható PANOVNál.¹⁰

Ez a mechanikus morfológia különösen akkor bizonyult hasznosnak a hatalom számára, amikor fokozatosan kezdte kialakítani és üzemeltetni az egész ország területén a különböző táborok rendszerét. Minden egyes újonnan megnyitott tábor, altábor, telep stb., akárcsak a tábori étellel kapcsolatos nagyszámú reália megnevezésére, szinte kínálkozott ez a kényelmes szóteremtési módszer / fogás. A Gulag – mint minden (fél)katonai elvek alapján létesített szervezet – szókincsének nagy részét éppen ezek a különböző típusú abbreviatúrák fogják képezni.

100

6.2.; 6.3.; 6.4. kép

A Cseka (Összszorosországi Különleges Bizottság) és utódszervezeteinek jelvényei:
В.Ч.К. Г.П.У (6.2.; 6.3.); ВЧК – КГБ (6.4.)

Közismerten előbb csak csekának, később *kágébének* (KGB) nevezett szervezet névváltozásai a szervezetrövidítések tükrében: ВЧК (1917); ГПУ (1922); ОГПУ, НКВД (1934); НКГБ, НКВД (1941); КГБ (1954); МСБ, ЦСР/СВР (1991); КГБ, АФБ (1991); МБВД (1991); МБ (1992); ФСК (1993); ФСБ (1995).

Nagy számú csoportot tesznek ki az egyszerű betűszavak (*КВЧ*, *БУР*, *СЛОН*)¹¹. Gyakori előfordulásúak a kombinált, vegyes technikával képzett (*гужрабсила* = *гужево́й* [állati vontatású] + *рабо́чий* [munka] + *сила* [erő], *вагонзак* = *вагон за́ключенных* [rabszállító vagon] fajta) abbreviatúrák, melyekben szótagok és csonkítatlan szavak egyesülnek. Ehhez a csoporthoz

¹⁰ Lásd: PANOV 1968: 66.

¹¹ КВЧ (Культурно-воспитательная часть [Kulturális nevelőreszleg]); БУР (барак усиленного режима [szigorított rendszerű körlet]); СЛОН (Северные лагеря особого назначения [Különleges Rendeltetésű Északi Táborok]).

sorolhatjuk a *ГУЛаг*, *ОСО*¹² típusú szavakat is. Jelentékeny csoportot képeznek a szótagokkal operáló abbreviatúrák, mint például a *начкар* (*начальник караула* [őrparancsnok]), *сексот* (*секретный сотрудник* [titkos munkatárs]) stb. A szemantikai összevonás során keletkeztek a *гарантийка* [гарантийная пайка], *Соловки* [Соловецкие острова], *Бутырка/Бутырки* változatok oly módon, hogy az attributív szó szerkezetből kimaradt a főnév és a csonkított melléknévhez hozzáadták a *-к(а/и)* szuffixumot.¹³

Ezek közül is különleges helyük van azoknak a rövidítéseknek (főként az „egybetűseknek”, az ún. „betűknek”), melyek nem a formai jegyeik, hanem funkciójuk alapján töltenek be pontosan behatárolható szerepet a szovjet börtönök és táborkok világában.

A „betűk” és az ún. *betűtestek* [литеры] (azaz ténylegesen a betűcikkelyek) használatával a börtön személyzet egy új, a titkosságot segítő és egyben a megalázást növelő eszközhöz jut. A hatalom a letartóztatottak számának növekedésével fokozza a titkosságot, és mindent elkövet annak érdekében, hogy a börtönökben az őrizetbe vettek ne juthassanak a legkisebb olyan információhoz sem, mely növelhetné védekezésük határfokát. Ennek érdekében szigorú rendszabályokat vezetnek be. Ilyen rendelkezés volt például, hogy a foglyokat suttogva szólították, azok pedig ugyanilyen formában válaszoltak. A sajátos rituálé a következőképpen zajlott: a fegyőr, amilyen halkán csak lehetett, megkérdezte a figyelő ablakon keresztül, hogy kinek a neve kezdődik ilyen és ilyen betűvel. Ezután a foglyok egyenként suttogták nevüket. Miután az is bementa a nevét, akit éppen szólítani akartak, az a kérdés következett, hogy milyen paragrafus alapján lett elítélve. Ilyenkor újra valamilyen „betű” kapott főszerepet, hiszen a betűkkel módosított alparagrafusok előrevetíthették a különleges, többnyire szigorúbb bánásmód lehetőségét is.

6.5.; 6.6.; 6.7. kép

A bolsevik párt és utódszervezeteinek jelvényei. КПСС – ВКП(б) – РСДРП [II. Kongresszus 70 év] (6.5.); РСДРП (6.6.); [XXVII Kongresszus] КПСС (6.7.).

¹² ГУЛаг (Главное управление исправительно-трудовых лагерей [Javítómunka-táborok Főigazgatósága]); ОСО (особое совещание [Különleges Tanácsok]).

¹³ lásd: GALLER 1972: 27–31.; SILJAJEV 1969: 237–39.

Az idővel egyre nagyobb jogkörrel rendelkező trojkák és a Különleges Tanácsok [OCO – особое совещание (o.c.)], melyek a totális hatalomgyakorlás és önkény szimbólumaivá váltak, a szovjet BTK-ban egyáltalán nem, vagy másként, nehezen értelmezhető módon szereplő büntetési kategóriák megjelölésére használták a speciális rövidítése(i)ket, melyekkel az individuális indoklásokat váltották ki, és egyúttal gyorsabbá, futószalagszerűvé teheték az ítékezés folyamatát. A különös kód használata kényelmi szempontokat is szolgált. A jogban többnyire járatlan „bíráknak” nem kellett kínlódnuk a bonyolult jogi megfogalmazással. Az ítélet szerkezete egyszerű volt: név, rövidítés (... по обвинению [rövidítés] ...), büntetés ideje vagy kivégzés. A Szolzsenyicin által is idézett rövidítések, azaz betűcikkelyek:

- АСА – АнтиСоветская Агитация;
- НППГ – Нелегальный Переход Государственной Границы;
- КРД – КонтрРеволюционная Деятельность;
- КРТД – КонтрРеволюционная Троцкистская Деятельность (эта буквочка »т« очень утяжеляла жизнь зэка в лагере);
- ПШ – Подозрение в Шпионаже (шпионаж, выходящий за подозрение передавался в трибунал);
- СВПШ – Связи, Ведущие (!) к Подозрению в Шпионаже;
- КРМ – КонтрРеволюционное Мышление;
- ВАС – Вынашивание АнтиСоветских настроений; СОЭ – Социально-Опасный Элемент
- СОЭ – Социально-Опасный Элемент
- СВЭ – Социально-Вредный Элемент
- ПД – Преступная Деятельность (ее охотно давали бывшим лагерникам, если ни к чему больше придраться было нельзя)
- и, наконец, очень емкая
- ЧС – Член Семьи (осужденного по одной из предыдущих литер).¹⁴

- Аsza – Szovjetellenes Agitáció
- KRД – Ellenforradalmi Tevékenység
- KRDT – Ellenforradalmi Trockista Tevékenység (ez a „Т”-betű nagyon megnehezítette a fogoly életét a lágerben)
- PS – Kémgyanússág (a gyanút meghaladó kémkedést a Törvényszéknek adták át)
- SzVPS – Kémgyanússághoz vezető (!) kapcsolatok
- KRM – Ellenforradalmi Gondolkodás
- VASz – Szovjetellenes Hangulatkeltés
- SzoE – Társadalmilag Veszélyes Elem
- PD – Bűnöző Tevékenység (ezt szívesen adták lágerfoglyoknak, ha már egyebet nem tudtak előrángatni)

¹⁴ Lásd: SZOLZSENYICIN! 1991. 5: 256.

A RÖVIDÍTÉSEK

S végül az olyannyira öblös

– CsSz – Családtag (a fönti betűképletek valamelyike alapján elítélt ember hozzátartozója).¹⁵

A rövidítések tulajdonképpen felölelik az összes lehetséges „bűnt”, amit csak el lehetett követni, így a *szovjetellenes katonai összeesküvést* (АСВЗ – анти-советский военный заговор), az *ellenforradalmi agitációt* (КРА – контр-революционная агитация), az *ellenség* vagy éppen a *szövetséges erők fegyvereinek feldicsőítését* (БАТ – восхваление американской техники), vagy a *nyugati hanyatló kultúra előtti hajbókolást* (п. з. – преклонение перед Западом или перед упадочной западной культурой).¹⁶

A kezdetben többnyire csak írott formájukban létező abbreviátúrák lexikalizálódásának ismérveit a következőképpen foglalhatjuk össze:

Már a XX. század első éveiben, amikor a politikai aktivizálódás jeleként tucatszámra alakultak politikai szervezetek és pártok, megfigyelhető volt az a tendencia, hogy fokozatosan eltűnnek az írott alakoknál a központosági jelek. Az eredeti Ц.К., В.Ч.К., М.К. típusú alakokat felváltják a ЦК. (Центральный комитет – Központi Bizottság), ВЧК (Всероссийская чрезвычайная комиссия [Összoroszországi Rendkívüli Bizottság]) МК (Московский комитет [Moszkvai Bizottság]) formák.

Az abbreviátúrák származékszavakként kezdenek szolgálni különböző szófajokhoz tartozó szavak képzéséhez. A tábori reáliák közül különösen az őrszemélyzettel, a foglyokkal és magával a büntetéssel kapcsolatban lévő szavak bizonyultak a legproduktívabbaknak. Az 1919–1920 között például a Köztársasági belügyi egységeiket, később a táborok őrzésével megbízott fegyveres alakulatokat jelölő БОХР-ból képződik a *вохровец*, amely jelölte a tábori őrszemélyzet tagját csakúgy, mint a parancsnokot. További példákat elsősorban a táborok megnevezésére szolgáló abbreviátúrákra lásd KISZELJOVNÁL, JAKOVLEVÉNÁL, GALLERNÁL és KABONÁL.¹⁷

A rettegett politikai rendőrség szervezetének teljes, önmagában is orwelli nevét (Állami Politikai Főhatóság) csak kevesen ismerték másképp, mint a hárombetűs GPU-ként, emellett több, csak részben rövidített névvel is rendelkezett (Государственное политуправление, Госполитуправление). A ГПУ lett a *гепушник* eredetszava, természetesen csak szóbeli változatának, hiszen írásban *ГПУшник* alakban funkcionált. A БУР-ból képződött a *забуриться* ige [szigorítottba kerül] és a *буровцы* főnév [akik a szigorítottban töltik a büntetésüket]. A hivatalos jogi formula rangjára is emelt négybetűs rövi-

¹⁵ Lásd: SZOLCSENYICIN² é.n.: 255.

¹⁶ Vö. ROSSI 1987: 40–2.

¹⁷ KISZELJOV 1936; JAKOVLEV 1955; GALLER 1972, 1977; KABO 1990.

dítés, a ЧСИР (член семьи изменника родины [hazaáruló családtagja]) az alapja a *челсецровка* szónak, mellyel többnyire azokat a feleségeket illették, akiket a férjük letartóztatása után ítéltek el, és bűnük mindössze az elítélthez és letartóztatotthoz való családi kötődésük volt.

A történelmi események is állandó utánpótlást biztosítottak az abbreviatúrák származékszavai számára. 1931-ben a Szovjetunió eladta Japánnak az addig Kínával közösen üzemeltetett vasútvonal saját részét. Az addig csak a vasúti szaknyelvben létező КВЖД mozaikszó [Китайско-Восточная железная дорога – Kínai Keleti Vasútvonal] *кавежединец*-ként kelt életre, mivel a „hazatérők” többségét kémkedés gyanújával táborba küldik. További nagy számú abbreviatúra alapszavaként szolgáltak például a táborok nevei vagy a foglyok 'státusza' *Березлаговец* ← *Березлаг*; КТРовец [кэтээровец]- 'каторжанин' ← КТР.

104

A betűk szerinti kiejtés stabilizálódásának jellegzetes példája a tényleges és a rendszer által politikailag annak tartott csavargók megnevezésére szolgáló, már az 1980-as évek végi ún. peresztrojka idején általánosan ismertté és a sajtónyelv számára is publikussá váló BORZ és BOMZS. Az utóbbi szerepét a munkanélküliség megjelenésével átvette az addig csak a kapitalista rendszerekkel kapcsolatban használt *безработный*, vö. a magyar „kém-kás” rövidítéssel. BOMZS pedig a rendőrségi jegyzőkönyvek lapjairól változatlan formában és a hajléktalan jelentésben megmaradt (БОРЗ - 'без определенного рода занятий' [tényleges munkanélküli] БОМЖ - 'лицо без определенного места жительства' [tényleges lakhely nélküli]). A GULag pontos adminisztrációs rendjének termékei azok az abbreviatúrák, melyek sokszor már nemcsak szóban, de írásban is stabilizálódtak a betűk kiejtése szerint. СПП - 'секция профилактики правонарушений', КИЕЈТВЕ СэПэПэ.¹⁸

Az első években még azok az abbreviatúrák vannak jelen nagyobb számban, melyekben az egyik tag, például a *сов-*, vagy *пром-*, még a felszínen hordozza az eredeti szó jelentését, valami kapaszkodót nyújtva a dekódoláshoz (*сов* [szovjet]-, vagy *пром* [ipari]). Ez még akkor is így van, ha a többértelműség sokszor már ilyen esetekben is fennállt, hiszen például a *ком-* lehetett *коммунальный* [kommuna vagy köz-] – *комхозяство*, *коммунистический* [kommunista] – *компартия*, *комитет* [bizottság] – *комбет* vagy éppenséggel *командир* – *комполка* [parancsnok] is. Azt várhatnánk, hogy ez a szóalkotási mód játsszon nagyobb szerepet főként akkor, ha a mechanikus szótaghatárok egybeesnek a morfémák határaival. Ezzel szemben egyre inkább nőtt azon betűszók száma, melyekben az egyes tagok gyakran már nem is az eredeti sorrendben helyezkednek el, sőt némelyikük egyszerűen kiesik, pedig ezt semmiféle fonetikai törvény vagy ritmikai szabályszerűség

¹⁸ Lásd: JEREMIN 1988: 20.

nem indokolná, például a *Всероссийский Союз Промышленной Кооперации* [Összoroszországi Ipari Szövetkezetek Szövetsége] előbb *Всеконпромсоюз*, később *Всеконпром* lesz. Gyakori, hogy párhuzamosan, illetve egyidejűleg használatban maradtak az ún. kevésbé rövidített alakok (*рик* – *райисполком* [járási végrehajtó bizottság], *ФЗУ* – *фабзавуч* = *школа фабрично-заводского ученичества* [ukr. gyári/üzemi szakmunkásképző]) is. Idővel be kellett volna következnie a tisztulás folyamatának, a selejtek kihullásának. Ám nemcsak azok az abbreviatúrák maradtak fent és váltak például szabályosan ragozódó főnévvé, melyek valamiféle fonetikai egységet képeznek, hanem azok is, melyek sehogyan sem voltak adaptálhatók az orosz nyelv hangrendszeréhez. Megjelennek azok az abbreviatúrák, amelyekben a részösszetevők csak tárgyi-szemantikai kapcsolatban állnak azokkal a szavakkal, melyek tulajdonképpen előhívták őket.

Így keletkezett például a 1920-as évek Szovjetuniójában a *ПРОМВОЗДУХ* (Правление фабрично-заводскими предприятиями военно-воздушного флота) rövidítés. Ez az abbreviatúra nem az adott intézményt jelölő kifejezés szavainak kezdőbetűiből vagy szótagjaiból áll össze, hanem más szavak elemeiből. Ezek az elemek az eredeti szavakkal asszociációs szemantikai kapcsolatban állnak, így tulajdonképpen nem grafikai, hanem szemantikai összeolvadásról van szó. Egyszerű képletekkel leírva a folyamat a következő: a *Правление* (a1), *фабрично* (a2), *заводскими* (a3), *предприятиями* (a4), *военно* (a5), *воздушного* (a6) *флота* (a7) elemekből álló szervezet megnevezésére a *ПРОМВОЗДУХ* (**A**) abbreviatúra szolgál, azaz (**A**) a1+a2+a3+a4+a5+a6+a7 elemeinek kezdőbetűivel vagy szótagjaival, mivel az a1 egyszerűen kiesik; az a2+a3+a4 → *ПРОМ* (b1); az a5+a6+a7 → *ВОЗДУХ* (b2). A *Катонai* (a5), *légi* (a6), *flotta* (a7), *üzemi* (a2), és *gyári* (a3) vállalatok (a4) *Igazgatóság*-t (a1), tehát az a *PROM* (b1) és *VOZDUH* (b2) jelöli, amelyben a b1 a *promislennij* – 'ipari', a b2 a *vozduh* – 'levegő' szavak rövidítése.¹⁹

A betűszavak közül jó néhánynak a kiejtése tulajdonképpen megegyezett írott kérével (*нэл*, *КИМ*), mások a betűk kiejtése szerint ejtődtek (*ГПУ* – *гэ-пэ-у*, *НКВД* – *эн-ка-вэ-дэ*, *ИТР* – *и-тэ-эр*, *ИТО* – *и-тэ-о*). Ez utóbbiak vizuális megjelenésükkel (csupa nagybetűvel) egy grafémákból álló, valamiféle szimbólumhoz hasonlítottak, míg kiejtve egy szótagokból álló szóként funkcionáltak. Nemritkán megfigyelhető, hogy idővel újabb metamorfózison estek át, és íráskéjük is úgy változik, hogy teljes értékű mindennapi szóként jelennek meg.

¹⁹ Vö. *ПАНОВ* 1968¹: 66.; *ТÓТН* 1994: 157.

Az új rendszerek nyelvi szimbóluma

„A rövidítések az új rendszer nyelvi szimbólumaivá váltak” – állapítja meg L. V. SCSEBBA. „Egyetlen intézmény sem nyugodhatott addig, míg új abbreviatúra-megnevezést nem talált magának” – jegyzi meg J. POLIVANOV. „Az abbreviáció az irodalmi nyelv periferiáján szerényen és ismeretlenül meghúzódó technikai fogásból az egyik legaktívabb szóalkotási módszerre változott” – összegzi PANOV.²⁰

6.8.; 6.9. kép

Az Orosz Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság hivatalos címerai 1920-ban (6.8.) és 1978-ban (6.9.). Az első címerben (6.8.) lévő rövidítés még „központozva” van.

Ez a jelenség egybeesett a hatalomgyakorlók törekvéseivel is, akik felismerték, hogy az abbreviáció bizonyult a leghatékonyabb és egyben a legegyszerűbb – mindenki számára gyorsan elsajátítható – módszernek ahhoz, hogy a régi rendszerrel, kultúrával és hagyományokkal asszociálódó szavak és kifejezések a lehető leggyorsabban iktatódjanak ki a mindennapok lexikonjából és így az emberek tudatából. A rövidítések nagymértékben hozzájárultak egy új nyelvi stílus létrejöttéhez, mely megfelelt az „új gondolkodás” és „új életforma” stílusának.

Az 1920-as években felgyorsult társadalmi és politikai változások következtében a nyelvben egyre inkább a közlemény redukált változata kap zöld utat, ami az információ tömörítésével és így a dekódolás szükségességével járt együtt. Ez a feladót (jelen esetben az abbreviatúrák keletkezését elősegítő hatalmat) hozta kedvező helyzetbe.

Ennél fontosabb azonban a következő szempont: az újonnan keletkezett abbreviatúrák gyakori kétértelműségükkel, szemantikai tisztázatlanságokkal a rég vándorkereskedők (ofenyi) zsargonjának mechanikusan „titkosított” szavaira kezdtek hasonlítani. A rövidítések egy sajátos kód szerepét vették fel. Fokozatosan egy olyan csoportnyelv elemeivé váltak, melynek ismerete so-

²⁰ Lásd: SCSEBBA 1925; POLIVANOV 1927: 233; PANOV 1968¹: 66.

kak számára, ha előnyökkel nem is, de mindenképpen a beavatottság érzésével járt. Ez a szempont választja el végérvényesen egymástól az 1917 előtti rövidítéseket és a szovjet korszak képződményeit.

Az abbreviatúrák bizonyos értelemben lassan divattá váltak. Egyszerre volt jelen bennük az abszurditás (például a *пролеткульт* szóban a *культ* [kultusz] szót ugyanúgy oda lehetett érteni, mint a kultúrát), az élet (vö. *Главрыба* „Főhal”) – Главная рыба – ткр. Главное управление рыбной промышленности; *Главспирт* [Főalkohol] – Главный спирт – Главное управление спиртно-водочной промышленности), a humor (lásd azokat az eseteket, amikor értelmes szavá állnak össze a betűszavak, vagy amikor az értelmes szavakká összeállt szó asszociációs kapcsolatba kerülhet például a jelölt funkcióval: *ВИНО* (VINO – [bor]) > Всеукраинский институт народного образования [Ukrán népművelési főiskola/intézet]; *ХЛАМ* (HLAM – [kacat]) > Художники, литераторы, артисты, музыканты [művészek, irodalmárok, artisták, zenészek]), és bennük volt az a lehetőség is, hogy a hatalom eszköztárának fegyverei lehessenek, hiszen az abbreviatúrák a nemzeti érzés rombolására is kiváló kelléknek bizonyultak.

A köztársaságok új nevei eltüntették az előző elnevezések nemzeti színezetét. A valóságos „toponímiai katasztrófának” is aposztrofált jelenség folytán a térképekről hosszú időre eltűnnek a *Россия, Закавказье, Украина* megnevezések, hogy helyüket az *Эссэсэрия*-t alkotó, nehezen dekódolható és kiejthető РСФСР és ЭСФСР foglalja el.²¹ A régi földrajzi nevek majd csak akkor térnek vissza, ha nem is a térképekre, de a szónokok beszédeibe, amikor az a hatalomnak ismét előnyöket hozhat, így például a honvédő háború első éveiben.

A keresztnévadásból sem maradhattak ki az abbreviatúrák. A forradalmi hangulatot, a vezérek szeretetét, a félelmet, de legfőképpen a kulturálatlanságot tanúsítják a *Пятвчет* – пятилетку в четыре года [4 év alatt teljesítjük az 5 éves tervet] és az *Окдес* – Октябрь десятый [10. október] típusú nevek. A Vlagyimir Iljics Lenin teljes névelemeinek kezdőbetűiből, illetve szótagjaiból állt össze a *Вилен* (Владимир Ильич Ленин), Marx, Engels, Lenin és Sztálin nevéből a *Мэлис* (Маркс, Энгельс, Ленин и Сталин). A nevekről lásd részletesen a *Névadási szokások a hatalom szolgálatában* fejezetet (67. oldal).

A megegyezésen alapuló szóképzés termékei – a nem túl nagy változottságot biztosító alapelemek gyakorisága folytán – többször is „központi” korrekcióra szorultak. Így például a *народный комиссар*-t [népbiztos] és a *народный комиссариат*-ot [népbiztosság] egyaránt jelölő *нарком* mellé egy

²¹ Vö. FESZENKO 1955: 68.

új abbreviatúrát képeztek. Az intézményt ezután a *наркомат* jelölte. Hasonló a *полпред* és a *полпредство* esete is, ahol az első a teljhatalommal megbízott személyt (... képviselő), a második pedig a hasonló jogokkal felruházott intézményt jelöli (... képviselő). A kódfunkció előtérbe kerülésével az ilyen pontosítások egyre ritkábbak. Akárcsak azok az „összevonási” kísérletek, amelyek során több tagból álló szószerkezetnek csak az egyik tagját hagyják meg teljes alakban, amely az egészet hivatott képviselni. Ilyen például a *совет* kiemelve a *Совет рабочих и крестьянских депутатов*-ból, vagy a *союз* a *Профессиональный союз*-ból. Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az eredeti jelentésre legkevesebb utalást tartalmazó betűszavak száma növekedett a szótagokból vagy szótag + szóból állókkal szemben.²²

A nep-korszak nyelvezetét vizsgáló G. VINOKUROV már 1925-ben felfigyelt arra a jelenségre, hogy a szóösszetételek és az azokat helyettesítő abbreviatúrák párhuzamos használatában stilisztikai differenciálás lehetősége rejlik. Az ötletet az abban az időben még valódi humor-vicclapként megjelenő *Krokogyil* 1923/2. számából merítette, ahol félig tréfásan, félig komolyan a következőt lehetett olvasni a *неп* [неп] abbreviatúráról: „A nep mindössze egyszerűsített (de nem rövidített, sőt valójában jelentésében inkább kitágított) megfelelője az új gazdaságpolitikának. Az utóbbi alatt semmiképpen sem kívánatos a nep-et érteni, mert az új gazdaságpolitika a kommunizmusba vezet, a nep viszont a forradalmi törvényszékre.” G. VINOKUROV, miután megvizsgálta, hogy a *новая экономическая политика* és az azt jelölő *НЕП* abbreviatúra milyen szövegkörnyezetben fordul elő, és ott milyen emocionális és expresszív tartalommal rendelkezik, a *Krokogyil* cikkírójához hasonló következtetéseket vont le. Konkrét példái szemléletesek és bizonyító erejűek. Az új gazdaságpolitika ihletőit a *вдохновители новой экономполитики* szerkezet jelölheti, mivel a *вдохновители непа* (így, a betűszót tartalmazó szerkezettel) csakis a nepperek lehettek. A *неппер* (непман) szó a 20-as évek végére egyfajta politikai szemléletet tükröző „káromkodással” ért fel. Ha a szószerezettel pozitív tevékenységet végző személyeket kívántak jelölni, úgy csakis ez a „hibrid” (...экономполитика) jöhetett számításba. Ugyanakkor a rövidítésről nem mondanak le, de nem a *неп*-et, hanem a *новая экономполитика* kifejezést (экономическая политика helyett) használják.²³

Az már csak ráadás, hogy a *неп* abbreviatúra – a szovjet birodalmi nyelv gyöngyszeme – pusztán formájával is szokatlan az orosz irodalmi nyelvben, hiszen alig van példa arra, hogy az *э*-vel jelölt hang kemény mássalhangzó után álljon, hacsak nem más nyelvből való átvételről van szó.

²² Vö. PANOV 1968: 95.

²³ Lásd: VINOKUR 1925: 60–1., továbbá vö. VINOGRADOV 1977: 43.

KLEMPERER a modern rövidítési hullám kiinduló pontjának a kereskedelem és az ipar vezető hatalmait, Angliát és az USA-t tekinti, és így természetesnek tartja Szovjet-Oroszország hajlamát a betűszavak irányába, „mivel Lenin fő követelménynek jelölte meg az ország műszaki fejlesztését, és példaképül az Egyesült Államokat nevezte meg.”²⁴

Elmondhatjuk tehát, hogy a rövidítések, mozaikszavak keletkezésének és használatának gyakorisága különösen akkor nő meg, amikor egy társadalmi berendezkedést egy tőle alapjaiban különböző váltja fel, és amikor a politika, illetve a hatalom megkísérli megszerezni a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzést. Nem mond ellent ennek az a tény sem, hogy időről időre maga a hatalom indít álpurista tiltakozást a rövidítések nagy száma miatt. „Az újságokban tarkálló érthetetlen rövidítések valósággal kínozzák az olvasót” – írta a Pravda 1938. február 21-i száma, az 1951. év 139. számában pedig kritika éri a következő rövidítéseket: *Заготзерно, Заготлен, Заготскот*.²⁵

Az emberek egészséges nyelvi ösztönből eredő védekező reflexei természetesen működésbe lépnek az olyan hipertrófiás jelenségekkel szemben, mint amilyen például a rövidítések elburjánzása. Ez megmutatkozik az egyénileg képzett, humort sem nélkülöző és a beszélt nyelvben gyakran használt rövidítésekben, például a „чук” – *честь имею кланяться* [van szerencsém!].

Ide sorolhatjuk az önkényes, nem az eredeti jelentést feltáró desiffrózást is, ami egyben a grafikai abbreviatúrák lexikalizálódáshoz vezető út egy közbeeső állomásaként is felfogható. Természetesen ez a jelenség is fellelhető 1917 előtt, elsősorban az illegalitásban lévő forradalmárok nyelvében. „Mihail Konsztantyinovics utasítására...” – mondták, ami alatt az МК-t (Московский комитет), azaz a Moszkvai Bizottságot kellett érteni. „Borisz Petrovicsként” tárul fel a БП, ami a бронепоезд [páncélvonat] hivatalos rövidítése. Nem valószínű, hogy ezeket a nyelvi jelenségeket valamiféle konspirációval lehetne magyarázni. A szovjet korszakban viszont például a GULag különböző táborainak hivatalos megnevezésére szolgáló abbreviatúrák vagy a kommunista párt rövidítésének önkényes dekódolása már több egyfajta nyelvi játéknál. Az már a fennálló rendszerrel szembeni egyfajta passzív ellenállás jele. A СЛОИ-on a Соловецкие Лагеря Особого Назначения [Különleges rendeltetésű Szolovki-szigeti tábor] helyett *смерть лягавым от ножа* [halál a zsarukra] értődik. A félelmetes ГПУ-ból *Господи помяни усопших* [Uram, emlékezz a halottainkra], az НКВД-ből *Не знаем когда вернемся домой* [Nem tudjuk, mikor térünk haza], az СССР-ből *Смерть Сталину, спасай Россию* [Halál Sztálinra, Mentsd Oroszországot] lesz.

²⁴ KLEMPERER 1968: 93.

²⁵ RZSEVSZKIJ 1951: 10.

A КПСС (Коммунистическая партия Советского Союза) Командный пункт СС -re alakul, aminek a jelentése: SS harcálláspont vagy vezetési pont. A katonai szakzsargonban használatos analóg abbreviatura ötvöződik itt a náci párt fegyveres alakulatát (Schutzstaffel) jelölő SS-el, mivel az utolsó két betű átvétele a kiejtés alapján történik.

Az irodalom sem maradhatott ki az abbreviaturák nagyszámú használatából, de még inkább kifigurázásából, vö. Majakovszkij: Agyonülésezők versével: „Пришел товарищ Иван Ваньич?//На заседании//а-бе-ве-зе-де-же-зе-кома”. [“Ivan Ivanics elvtárs visszajött-e, kérem?” //“Ülésezik //az a-bé-cé-dé-elnöki szobában.” (Hegedűs Géza fordítása). A szerzők könyveikben sok esetben lábjegyzetek tucatjaival magyarázták, hogy melyik abbreviatura mit jelent, lásd például Ilf-Petrovnak a tizenkét szék regényének a szerzők által kommentáló lábjegyzeteit. A számtalan csasztuskákban éppúgy megtalálhatók voltak azok, mint a mozgalmi versekben. Természetesen az ún. pártos irodalom (képviselői Gladkov, Bezinjanszkij, Makarenkó) tematikájánál fogva és hősei által vette ki részét az abbreviaturák terjesztésében, bő példanyagot szolgáltatva ezzel a jelenséget bíráló és támadó nyelvészeknek egyaránt.

A náci Németország nyelvezetét ugyancsak előntötték a rövidítések. V. KLEMPERER az *LTI* című könyvében írja:

„Egyetlen korábbi nyelvi stílus sem csinált ebből a formából a szabályostól annyira eltérő gyakorlatot, mint a hitleri német. A modern szórövidítés mindenütt ott szerepel, ahol technizálni és szervezni kell. És totális igénye szerint a náciizmus mindent technizál és mindent szervez. Ezért a rövidítések áttekinthetetlen tömege. És mert hasonló totalitásiigényből fakadóan az ember lelki élete feletti ellenőrzést is meg akarja szerezni, hiszen vallás akar lenni, és mindenütt kitűzi a horogkeresztet, ezért minden rövidítése az ókeresztény »Halla!« rokon: az *R-lövészek* (kerékpáros lövészek) vagy az *MG legénység* (géppuskás legénység), a *HJ* (Hitler-Jugend) vagy a *DAF* tagjai – mind megannyi »elátkozott közösség«. Jellemző, hogy végül maga a hatalom tartotta szükségesnek, hogy a náci sajtóban jelenjenek meg bíráló megjegyzések a rövidítésáradatról, sőt tudomásunk van Németországban adminisztratív rendelkezésekről, melyek a csonkszavak (*Stummelwörter*) burjánzásának akartak véget vetni.”

Amilyen híven tükrözte az 1920-as évek végének egyik karikatúrája – melyen két muzsik azon tanakodik egy ВХОД (azaz BEJÁRAT) feliratú tábla előtt, vajon megint milyen új intézményt nyitottak meg – az abbreviaturák karrierjének kezdetét, olyan híven tükrözheti a 1990-es évek ellenzéki tüntetésein felvillanó КПСС feliratú tábla azok sajnálatos változásait.

A RÖVIDÍTÉSEK

6.10. kép

Egy 9. számú bolt felirata Moszkvában (a 30-as években):
МТС МОСТЕКСИЛЬСОЗ МТС

6.11. kép

Egy 5. számú bolt felirata Moszkvában a 30-as években: АЗОВХОЗТРЕСТ АЗВИН.
Jobbra, fent: МАГАЗИН СОЮЗПИРТА – „ÖSSZÖVETSÉGISZESZ BOLTJA”

6.12. kép

З.Р.К. ПРОДМАГ. A Petrovka utca 30. szám alatti élelmiszerbolt cégére a 30-as években. ПРОД-МАГ – прод: продовольственный [élelmiszer]; маг: магазин [bolt].

6.13. kép

„Azonosíthatatlan” cégfelirat egy moszkvai alkalmazott munkaruháján. Moszkva 2008.